

Runblecket från östra Aros

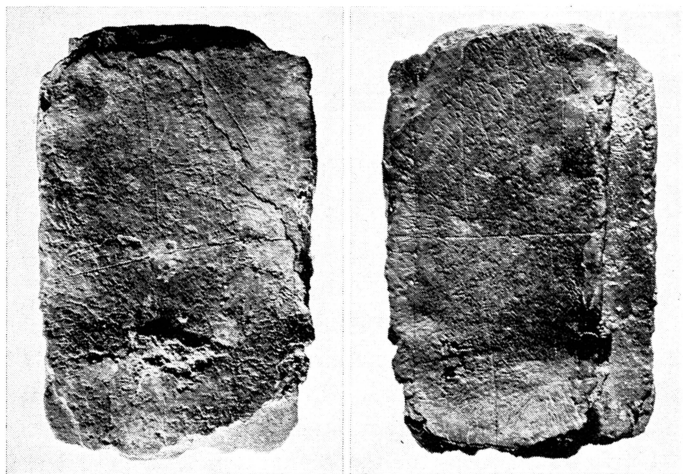
Av ELISABETH SVÄRDSTRÖM

Hösten 1968 inlämnades för konservering till Statens historiska museums tekniska avdelning ett hundratal föremål funna vid de byggnadsarkeologiska undersökningar i kvarteret S:t Per i Uppsala, som de senaste åren företagits genom landsantikvarien. På ett litet bronsbleck (Upplandsmuseet inv.nr 13000:241) upptäcktes i samband med konserveringen runor. Fig. 1.

Det lilla metallföremålet hade påträffats 1966 i koret till S:t Pers kyrkoruin från 1200-talet, i jord från det understa skelettlagret bland gravarna där. Dessa låg orubbade, men blecket blev aldrig observerat in situ utan först i den från sagda nivå med grävmaskin uppschaktade jorden, enligt vad grävningssledaren, fil. stud. Ulla Walukiewicz på förfrågan meddelat. Fyndplatsen är angiven på fig. 3.

Blecket, som redan när det hamnade i jorden var omvikt, är 36 (19 + 17) mm långt, 29 mm brett samt 0,5 mm tjockt. Det är ristat på båda sidorna. Större delen av ristningen på insidan av det vikta blecket är emellertid oåtkomlig för undersökning; blecket kan nämligen inte vikas ut, därför att metallytorna inte längre går att skilja på grund av oxideringen. Ristningslinjerna, som är hårfina och svåra att urskilja med blotta ögat, har åstadkommits med ett nålvasst instrument. I förstoring är de dock på det hela taget tydliga i den utsträckning som fig. 2 visar. Bilderna fig. 4 är resultatet av fotografering genom förstöringsapparat.

Mitt på vardera sidan har en skiljelinje dragits i bleckets längdriktning. Skiljelinjen utgör baslinje för vardera sidans två runföljder; runornas toppar är alltså vända mot bleckets ytterkant. Vid läsningen måste man för vardera sidan vända blecket upp och ned en gång. Runornas höjd är i allmänhet lika med avståndet mellan kanten och

Fig. 1. Runbleck funnet i S:t Pers kyrkoruin, Uppsala. Det omvikta bleckets båda sidor. 2/1. Foto N. Lagergren 1968 (ATA).

skiljelinjen, dvs. 10–15 mm. Utsidan har jag benämnt A, insidan B; de fyra runsviterna a–b, c–d, e–f och g–h. Den inbördes ordningen av de fyra runföljderna är oviss, och utgångsläget i uppställningen nedan är i viss mån godtyckligt valt.¹

Inskrift:

A : a–b : **fal – alal**   c–d : **aa – alf**
                     5   10

B : e–f : **–...l**   g–h : **–...f**
                     15

Till läsningen: Inskriften innehåller inga skiljetecken. Sidan A: I runföljden 1–8 når ingen av huvudstavarna ned till skiljelinjen. Huvudstaven till 1 **f** är helt bevarad; den övre bistaven ansluten till huvudstaven; den nedre slutar strax till höger om huvudstaven, toppen är förlorad i kantskadan. 2 **a** är säker; bistaven är synlig i hela sin utsträckning, dubbelsidig som alla de övriga **a**-bistavarna i inskriften. I 3 **l** är huvudstavens topp med bistaven borta i oxideringsskiktet men synlig i den underliggande metallytan; bistaven är lång och lågt ansatt. I runan 4 är under det förlorade oxideringsskiktet en huvudstav svagt skönjbar; inga spår av bistav. I 5 **a** är huvudstavens topp borta i kantskadan; den vänstra delen av bistaven är mycket grund, den

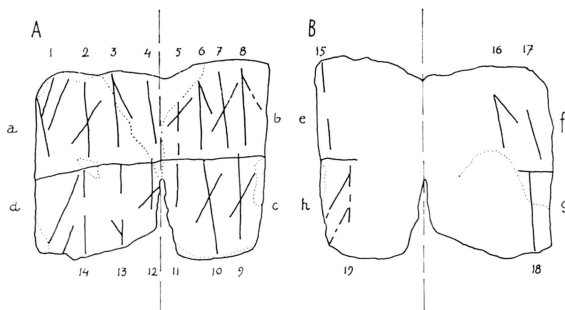
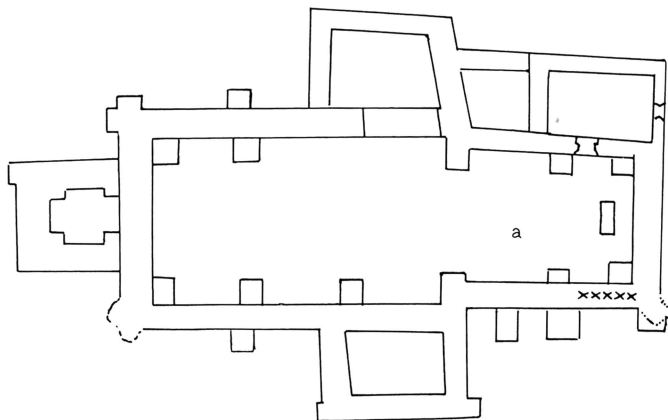

Fig. 2. Runblecket från S:t Pers kyrkoruin, Uppsala. Inskriften på det utvikta bleckets båda sidor. Efter teckning av förf. 1/1.

högra djupare ristad. I 6 **l** är toppen av huvudstaven borta i ytskadan; bistaven är däremot synlig i hela sin längd, den ansluter till huvudstaven just där ytskadan börjar och har synbarligen ansatts strax nedanför huvudstavens topp. 7 **a** är mycket tydlig. 8 **l** har samma form som 6 **l**; huvudstaven är fullständigt bevarad, bistaven är ansatt nedanför huvudstavens topp, den nedersta hälften av bistaven är ytskadad men till större delen urskiljbar; runan är säkerligen **l** (en **u**-bistav med fortsättning i samma riktning skulle ha nått ut i bleckets kant långt ovanför skiljelinjen). Huvudstaven i runan 9 är i sin helhet klar, basen skär skiljelinjen; en dubbelsidig **a**-bistav är tämligen grund men tydligt urskiljbar, nedre delen tangerar dock kantskadan till vänster; omedelbart t.h. om huvudstaven finns en diffus streckformig fördjupning med riktning som en **h**-bistav, sannolikt har den uppstått vid tryck, någon fortsättning på vänstra sidan om huvudstaven finns inte; runan är med största sannolikhet **a**. I 10 **a** är huvudstaven fullständigt bevarad, basen når skiljelinjen; den vänstra delen av bistaven är tydligare än den högra. Övre delen av huvudstaven i runan 11 är borta i kantskadan (vecket), huvudstaven når ej skiljelinjen; en mycket svag, snett uppåt höger löpande linje skönjes t.h. om huvudstaven, den utgår från en punkt på $1/4$ runhöjd, vinkeln är liten, övre delen av linjen böjer upptill möjligen av åt vänster i riktning in mot huvudstaven, linjen kan möjligen vara ristad, ehuru grundare än huvudstaven. I 12 **a** är toppen av huvudstaven borta i kantskadan, nedre delen är ytskadad men fullt urskiljbar, skär skiljelinjen; högra delen av bistaven är tydlig, yttersta delen av den vänstra är försvunnen i kantskadan (i vecket har någon millimeter av blecket fräts bort). I 13 **l** är huvudstaven ytskadad på mitten, huvudstaven når skiljelinjen, bistaven är tydlig. I 14 **f** är huvudstaven tydlig i hela sin längd, når nedtill skiljelinjen, på mitten en krusta i metallen; nedre bistaven är mycket lågt ansatt strax t.h. om huvudstaven och strax ovanför skiljelinjen; anslutningen av den övre bistaven till huvudstaven har förstörts

Fig. 3. Plan över S:t Pers kyrkoruin, skala 1 : 500. *a* anger fyndplatsen för runblecket, raden av kryss markerar läget för ett flertal skelettgravar under kormuren. Efter teckning av Ulla Walukiewicz.

av krustan; den nedre bistaven kan i toppen följas ut till ytskadan i kanten. — Sidan B: Av runan 15 skönjes svagt nära ytterkanten översta och nedersta delarna av en huvudstav, inga spår av en bistav. Större delen av 16 **l** är bevarad; toppen och basen av huvudstaven är försvunna, men bistavens anslutning till huvudstaven är klar. I runan 17 finns rester av en huvudstav, inga spår av bistav. Runan 18 är en huvudstav utan spår av bistav. I 19 **f** finns nedre hälften av en huvudstav bevarad, på sina håll dock avbruten av skador; nedre bistaven är tydlig, den övre är svagare men kan spåras i hela sin sträckning. I övrigt är insidans ytskikt oåtkomligt och förstört genom vikning och oxidering.

Inskriften ger i sitt nuvarande tillstånd ingen begriplig mening. Runbleckens säregna föremålsart och inskrifternas ur hävdvunnen språklig synpunkt lösliga beskaftenhet gör dem svårbemästrade och i många avseenden gåtfulla.² I flertalet fall har syftet med dessa varit magiskt liksom med en hel mängd motsvarande föremål i annat material, trä, ben etc. Det finns bleck med språkligt meningsfulla runinskrifter, t. ex. det västgötska Högstenablecket (Västergötlands runinskrifter nr 216), och sådana med till synes slumpvis sammansatta, obegripliga runföljder, där enstaka runor eller hela sviter av runtecken upprepats, tydligen i kraftförstärkande syfte, t. ex. Villberga-

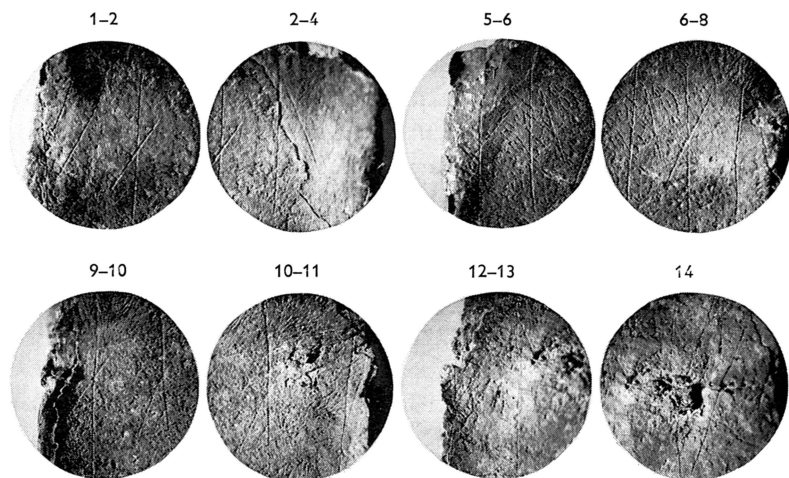

Fig. 4. Runblecket från S:t Pers kyrkoruin, Uppsala. Detaljer av runinskriften på blets utsida. Siffrorna anger runornas nummer i beskrivningen. 2/1. Foto N. Lagergren 1968 (ATA).

blecket. Också lönnrunor och runliknande tecken ingick i magikerns arsenal. Uppsalablecket torde höra till samma kategori av bokstavs-magiska bleck som Villbergablecket, ehuru med ett mindre antal olika tecken i runföljden.

Någon direkt motsvarighet till Uppsalablekets runkombination av **f**-, **α**- och **l**-runor (de skadade runorna 4, 11 och 18 kan utan hinder ha varit **l**-runor; runorna 15 och 17 kan icke bedömas) finns inte. Att de tre runorna skulle ha varit s.k. begreppsrunor eller på annat sätt var för sig ha haft ett magiskt innehåll är möjligt men har inget stöd på andra bleck. Visserligen ingår **α**- och **l**-runor kombinerade i de fornnordiska »trollorden» *lapu* och *laukar* och det medeltida *agla*, men något samband torde svårligen kunna hävdas, icke heller med ett runtecken i fem exemplar, utläst som en binderuna $\overline{\alpha l}$, insprängd mellan andra runor på en liten magisk träribba från Sigtuna (Nordén a. a. 1937, fig. 17). Runan **f** skulle möjligen kunna ha ett magiskt värde som futharkens initialruna, men här saknas också motsvarigheter. Det är därför utifrån inskriften själv främst i runornas uppprep-

ning man skulle kunna misstänka magiska avsikter med Uppsalablecket, men också av andra skäl.

Fyndomständigheterna karakteriserar Uppsalablecket som gravgods, liksom fallet är med blecken från Ulvsunda, Järfälla, Högstena, Vassunda I–III, Alvastra (Östergötlands runinskrifter nr 248). Beträffande blecken från Sigtuna och Villberga är proveniensens oklar. I fråga om Högstenablecket rör det sig tydligt om gravmagi. Det kan också vara fallet med några av de andra. De bleck, som har hål eller annan anordning för upphängning (t. ex. Vassunda I), fastnitning (Birka), eller förvarats i fodral (Järfälla) förefaller naturligtast att förklara som skyddsamuletter som fått följa den döde i graven. De må sedan innehålla besvärjelser (Järfälla) eller fromma böner (Vassunda I). På samma sätt som Sigtunablecket II, Villberga- och Högstenablecken har Uppsalablecket blivit omvikt före nedläggandet i graven — troligen, som Nordén tänker sig, en magiskt-rituellt betingad handling. På Högstenablecket står en lång gengångarbesvärjelse ristad. Kanske har man också med Uppsalablecket syftat till att förhindra den dödes genfärd. Något som tyder på ett kristet anslag finns i varje fall inte.

Runornas former på Uppsalablecket ger i och för sig icke en säker tidsbestämning av föremålet. Runorna 2, 5, 7, 9, 10, 12 kan formellt uppfattas antingen som vikingatida **a**-runor eller medeltida **æ**-runor. Utvecklingen av det s.k. helstungna runalfabetet, som bl. a. innefattar **a**-runans differentiering i en förenklad **a**-runa (med ensidig bistav) och ett nytt ljudvärde, **æ**, för den gamla **a**-runan (med dubbelsidig bistav), kan generellt anses avslutad vid början av 1100-talet. Bleckets nämnda sex runor har ovan translittererats som **a**-runor och är det troligen. Samma tydning måste man nämligen i allmänhet ge motsvarande runor på andra bleck, men inte bara på dem som av olika skäl har daterats till vikingatiden utan också sådana som bevisligen har sitt ursprung i äldsta medeltid (medan ännu yngre bleck har förenklade **a**-runor). Runornas bruk i magiska sammanhang har tydligen verkat konserverande på runformerna, och man bör därför i förevarande fall försiktigtvis räkna med ganska vid marginal för retardering. Formen på runorna 14 och 19 **f** med lågt ansatt bistav är i normala inskrifter vanligare under medeltiden än tidigare, i **f** har en

tidsmässigt mera indifferent form. Det bör noteras att alla runorna är regelrätt och distinkt formade, inte i något avseende degenererade eller förvanskade. Utifrån blecket självt och jämförelser med andra liknande är det därför naturligtast att anse det tillkommet i äldsta medeltid, i slutet av 1000-talet eller på 1100-talet, icke senare.

Några andra föremål som skulle kunna bekräfta en sådan datering påträffades icke i blekets omedelbara närhet. Gravarna i koret var i övrigt på alla nivåer helt fyndlösa. (Det enda föremål man utom blecket funnit i koret är en brakteat från senmedeltiden; den låg på altargrunden. Altaret revs liksom kyrkan åren 1544-45.) Men en annan iakttagelse är av intresse. Under södra kormuren — och koret är otvivelaktigt det ursprungliga — påträffades i orubbat läge några öst-västligt orienterade skelettgravar, även kistrestor, som måste tillhöra en kristen begravningsplats äldre än 1200-talskyrkan. Med denna äldre begravningsanläggning vill man gärna förbinda runblecket och korets understa skelettgravar.

Även om blekets runska innehåll och magiska syfte tyvärr är höljt i dunkel, talar föremålet sålunda i ett annat och mera oväntat avseende sitt tydliga språk. Genom sin art och proveniens ger runblecket nämligen ett starkt stöd åt den i och för sig rimliga tanken³, att S:t Pers gråstenskyrka i Uppsala har haft en företrädare i östra Aros på 1100-talet eller möjligen ännu tidigare.

NOTER

¹ Ett kort, vågrätt streck i translitterationen markerar, att runan är flertydig eller obestämbar, punkt under en bokstav utmärker, att runan är skadad.

² I uppsatserna »Magiska runinskrifter» (i *Arkiv f. nord. filologi* 35, 1937, s. 147 f.) och »Bidrag till svensk runforskning» (i *K. Vitt. Hist. o. Ant. Akad. Handl.* 55, 1943, s. 143 f.) behandlar Arthur Nordén ett stort antal runbleck. Sitt värde äger dessa uppsatser huvudsakligen som översikter över det dittills kända svenska materialet. Hans redovisning, som arkeolog av facket, för föremålets proveniens så långt det varit möjligt är tacknämlig liksom litteraturhänvisningarna. Tolkningarna bär i många fall improvisationens och hypotesens prägel och är därigenom icke invändningsfria. Högstenagaldern har t. ex. fått en reviderad tolkning (E. Svärdröm, »Högstenableckets rungaldern», *Fornvännen* 1967, s. 11 f.). Inskrifterna på Vassunda-blecken I och II tycks vara avfattade på latin; misstyndning av en runtyp, e-runan med ringformig bistav har här vilselett Nordén. Ingressen på Sigtunablecket II före-

faller också att vara en latinsk formel. — Av senare fynd har »Ett runbleck från Järfälla», Uppland, funnet 1962, publicerats av Helmer Gustavson i *Fornvännen* 1969, s. 209 f., och »Ett nyfunnet öländskt runbleck», omkring 1955, från S. Kvinneby i Stenåsa sn (Statens historiska museum inv.nr 25 654) presenterats med foto och teckning (dock utan läsning och tolkning) av Sven B. F. Jansson i *Fornvännen* 1957, s. 74 f.

³ Nils Sundquist har, bl. a. i *Uppsala stads historia* 1, *Östra Aros* (1953), och senast i årsboken *Uppland 1967/68*, s. 125 f., uttalat att S:t Pers kyrka i staden (östra) Aros har varit en realitet redan under 1100-talet eller tidigare.